

УДК: 330.131.7

М.А. Борисенко, Ю.В. Краснощокова

ВИЗНАЧЕННЯ СУТНОСТІ ТА РОЛІ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ У СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОМУ РОЗВИТКУ СУБ'ЄКТІВ ГОСПОДАРЮВАННЯ

У статті проаналізовано категоріальний базис системи економічної безпеки підприємства. Досліджено роль економічної безпеки у соціально-економічному розвитку підприємства. Запропоновано рекомендації щодо формування ефективної системи економічної безпеки підприємства.

This article is devoted to the analysis of the economic security categorical basis. It was investigated the role of economic security in social and economic development. Recommendations were proposed to form an effective system of economic security.

Ключові слова: безпека, економічна безпека, система економічної безпеки, політика економічної безпеки.

Стан сучасної світової економіки характеризується глобалізацією та триваючим інтенсивним науково-технічним прогресом, які відкрили можливості соціального та економічного розвитку, що вважалися неймовірними у минулому. Вплив на світову економіку цих процесів пов'язаний із розповсюдженням інформаційних та телекомунікаційних технологій, дифузією інновацій у світовому масштабі, та посиленням конкуренції. Остання, у свою чергу, надала особливої актуальності питанням економічної безпеки суб'єктів господарювання. Адже лише збереження у суб'єкта господарювання стійких конкурентних переваг незалежно від дії дестабілізуючих зовнішніх і внутрішніх факторів є ознакою його економічної безпеки.

Питанням безпечного функціонування складних систем присвячені роботи таких учених, як: Р. Акофф, С. Бір, О. Белов, І. Бінько, У. Ешбі, М. Єрмошенко, В. Парето, С. Шкарлет та багатьох інших. Значний внесок у дослідження прикладних аспектів забезпечення економічної безпеки розвитку зробили такі, відомі вітчизняні та закордонні вчені, як: С.Г. Гордієнко, С.І. Пірожкова, Т.С. Клебанова, І.О. Бородін, І.І. Мазур, В.М. Заплатинський, Н.В. Куркін, В.Л. Тамбовцев та ін. До найбільш вагомих наукових результатів можна віднести такі, як: розробка понятійного апарату теорії економічної безпеки, класифікація загроз, формування механізмів забезпечення економічної безпеки, рекомендації щодо критеріїв оцінки стану економічної безпеки підприємства [1].

Не зважаючи на пильну увагу наукової спільноти до проблем економічної безпеки, питання обґрунтованого формування системи економічної безпеки підприємств як передумови їхнього соціально-економічного розвитку залишаються недостатньо розробленими.

Метою даного дослідження є теоретичне обґрунтування та подальший розвиток категоріального базису системи економічної безпеки підприємств. Досягнення означеної мети передбачає вирішення наступних завдань:

- узагальнення та критичний аналіз існуючих підходів щодо трактування категорії «безпека»;
- розкриття ролі економічної безпеки у соціально-економічному розвитку підприємств;
- визначення сутності та структури системи економічної безпеки.

Зазвичай під «безпекою» у широкому сенсі розуміють властивість системи протидіяти зовнішнім та внутрішнім дестабілізуючим факторам, наслідком дії яких можуть бути небажані для неї стани [2].

Тривалий час дана категорія використовувалася лише для характеристики стану людини відносно існуючих або потенційно можливих загроз. Наприклад, Платон використовував термін «безпека» у значенні відсутності небезпеки або шкоди для людини. У середні віки, відповідно до тлумачного словника Робера, під безпекою розуміли спокійний стан духу людини, яка вважала себе захищеною від будь-якої небезпеки. Однак у такому контексті дане поняття не отримало широкого вжитку у лексиці європейських народів, і до XVII ст. використовувалося досить рідко [3]. Широкого поширення в наукових і політичних колах західноєвропейських держав поняття «безпека» здобуває завдяки філософським концепціям Т. Гоббса, Д. Локка, Ж.Ж. Руссо, Б. Спінози та інших мислителів XVII-XVIII ст. Під безпекою почали розуміти стан та/або ситуацію спокою, що з'являється в результаті відсутності реальної небезпеки (як фізич-

ної, так і моральної). Саме в цей період були зроблені перші спроби виокремлення та тлумачення даної категорії.

Сучасні вчені дискутують на тему визначення напряму пізнавального процесу (сфери) щодо тлумачення даної категорії (табл. 1).

Так, згідно з першим підходом категорія безпеки розглядається як стан захищеності або стан системи, за якого їй небезпека не загрожує або не перевищує критичного рівня. Однак, цей підхід має низку недоліків:

1. Розуміння безпеки як стану захищеності не визначає, у чому саме такий стан полягає (його форми, критерії, результати) та за рахунок чого досягається. Безпека у цьому значенні подається як статична категорія, для якої не визначено вектор подальшого розвитку.

2. Не є коректним твердження того, що існує певний стан, за якого відсутні як реальні, так і потенційні загрози. У мінливих умовах сьогодення наявність загроз для існування того або іншого суб'єкта є об'єктивною реальністю. Захистити систему можливо, однак для цього необхідно реалізовувати ті або інші запобіжні заходи з метою нейтралізації впливу загроз.

3. Розуміння безпеки як стану, за якого небезпека не перевищує критичного рівня, дещо уточнює умови досягнення стану безпеки, однак не конкретизується за рахунок чого він може бути досягнутим.

Згідно з другим підходом «безпека» являє собою властивість суб'єкта. При цьому підкреслюється важливість для суб'єкта бути стійким до негативних впливів, зберігати та не змінювати свої основні характеристики.

Таблиця 1

Напрями суспільного пізнавального процесу щодо категорії безпеки*

Класифікаційна ознака підходів	Визначення	Джерело
1. Стан	захищеності життєво-важливих інтересів особи, суспільства, держави від внутрішніх і зовнішніх загроз	[4]
	захищеності конкретного соціального об'єкта (особи, суспільства, держави)	[5]
	захищеності особи та суспільства від ризику зазнати шкоди	[6]
	об'єкта, за якого йому не загрожує небезпека, зберігається його незалежність, надійність, цілісність, існує захищеність від небезпек або наявних загроз	[7]
	за якого не загрожує небезпека, є захист від небезпеки системи, що характеризується відсутністю реальних загроз для її існування	[8, с. 58]
	відсутності на даний момент будь-якої загрози заподіяння якій-небудь діяльності, цінностям або особам тієї конкретної шкоди, настання якої вони побоювалися	[9, с. 6]
	відсутності на даний момент будь-якої загрози заподіяння якій-небудь діяльності, цінностям або особам тієї конкретної шкоди, настання якої вони побоювалися	[10]
	відсутності небезпеки, збереження, надійності	[11, с. 44]

Продовження таблиці 1

Класифікацій-на ознака підходів	Визначення	Джерело
Стан	суб'єкта, який означає, що імовірність небажаної зміни яких-небудь якостей суб'єкта, параметрів майна, що йому належить, та зовнішнього середовища, яке впливає на нього, незначна (менше певної межі)	[12]
	за якого зовнішні та внутрішні загрози не досягають визначеного критичного рівня, що дозволяє говорити про відсутність загрози найважливішим інтересам держави, суспільства й особистості	[13]
	складної системи, коли дія зовнішніх і внутрішніх факторів не призводить до погіршення системи або до неможливості її функціонування й розвитку	[14]
1. Властивість	будь-якої системи, що виражається у здатності предмета, явища чи процесу зберігати свої основні характеристики, сутнісні параметри під час патологічних руйнівних впливів	[15, с. 22]
	суб'єкта, що полягає в здатності не допускати таких змін своїх станів і властивостей, а також не викликати змін станів і властивостей інших, пов'язаних з ним об'єктів, які були б небезпечні для людей та/або навколишнього середовища	[16]
2. Умови	що є результатом введення й підтримки заходів щодо забезпечення захисту від ворожих дій або впливів	[17]
	що створюються системою, та гарантують запобігання витоку конфіденційної інформації, порушення таємниці, здійснення диверсій, збереження екосистеми та здоров'я людини	[18, с. 382]

* Складено автором

Однак мінливе зовнішнє середовище зумовлює необхідність певної адаптації суб'єкта до змін та забезпечення стійкості лише його життєво необхідних переваг, не акцентуючи уваги на джерелі такої стійкості.

У рамках третього підходу «безпека» розглядається як умови, що передбачають реалізацію низки заходів по захищенню суб'єкта господарювання, або результат певної діяльності. Таке розуміння категорії безпеки вважаємо більш адекватним її сутності та конкретним. У той же час слід відзначити, що захист від негативного впливу зовнішніх та внутрішніх факторів не є самоціллю безпеки. Категорія безпеки відображає діяльнісний аспект спроможності системи (яка є сукупністю взаємодіючих між собою відносно елементарних структур або процесів, об'єднаних у єдине ціле виконанням деякої спільної функції, незвідної до функції її компонентів [19]) до існування, цілісності, незалежності та стійкого розвитку у довгостроковій перспективі в умовах важкопрогнозованої мінливості та непередбачуваності середовища. При цьому, на

погляд авторів, слід відокремлювати поняття «система безпеки» як комплекс методів та видів забезпечення об'єктів захисту від ризику заподіяння шкоди.

Універсальність категорії «безпека» спричинила розвиток багатьох напрямів наукових досліджень щодо розробки підходів до забезпечення усіх сфер та рівнів життєдіяльності суспільства. Економічна категоризація безпеки набула особливої актуальності в умовах поширення ринкової практики господарювання та інтенсифікації процесів глобалізації світової економіки. Закономірним наслідком цього постала активізація соціально-економічного розвитку суб'єкта господарювання на засадах забезпечення його стратегічної конкурентоздатності. При цьому стратегічна конкурентоздатність підприємства передбачає наявність у нього не лише стійких конкурентних переваг, що підлягають управлінню та здатні існувати протягом тривалого періоду, а й існування відпрацьованих управлінських регламентів реагування на зміни зовнішнього та внутрішнього середовища підприємства [20].

Предметом серйозних наукових досліджень категорія економічної безпеки стала ще у 30-ті роки ХХ ст, що було пов'язано з початком світової економічної кризи (Великої депресії) та невідкладною необхідністю розробки заходів швидкого реагування на нові крупномасштабні погрози. Вже у 70-ті роки ХХ ст. питання економічної безпеки розглядалися у контексті забезпечення національної безпеки країни.

В Україні способи вирішення аналогічних проблем почали розробляти у 90-х роках ХХ ст., після здобуття країною незалежності. У Конституції України від 28 липня 1996 року зазначається що забезпечення економічної безпеки (поряд із захистом суверенітету, територіальної цілісності та інформаційної безпеки України) є найважливішою функцією держави і справою всього українського народу [21].

Легітимізацію економічної безпеки в Україні здійснено у 1998 р., коли було розроблено Концепцію економічної безпеки України, у якій сутність економічної безпеки країни визначається як «...спроможність національної економіки забезпечити свій вільний, незалежний розвиток і утримати стабільність громадянського суспільства та інститутів, а також достатній оборонний потенціал країни за всіляких несприятливих умов і варіантів розвитку подій; здатність Української держави до захисту національних економічних інтересів від зовнішніх та внутрішніх загроз» [22, с. 40].

У цьому аспекті основним напрямом наукового пошуку постає розробка теоретико-методичних рекомендацій щодо реалізації концепції економічної безпеки шляхом формування ґрунтовної політики економічної безпеки, яка передбачає прийняття оперативних управлінських рішень щодо забезпечення сталого економічного розвитку підприємства в режимі ефективного відтворення як у звичайних, так і в екстремальних умовах господарювання в тому числі й за умов сучасної світової глобальної кризи, а також вибору відповідної системи забезпечення економічної безпеки.

2007 року наказом Міністерства економіки України була затверджена «Методика розрахунку рівня економічної безпеки України» [23], в якій з метою обґрунтованого визначення рівня економічної безпеки досліджується сукупність процесів, що відбуваються в економічній системі, з усіма їх характерними особливостями та взаємозв'язками, які об'єднуються у групи з точки зору їхньої функціональної ролі в забезпеченні економічної безпеки. Так, наприклад, пропонується виділяти наступні складові економічної безпеки: макроекономічна, фінансова, зовнішньоекономічна, інвестиційна, науково-технологічна, енергетична, виробнича, демографічна, соціальна та продоволь-

ча. Наведений перелік складових відображає потреби економічної безпеки в цілому на макрорівні. На мікрорівні їх склад та зміст дещо відрізняються, зважаючи на масштаб, специфіку та умови функціонування.

Вже у Концепції економічної безпеки споживчої кооперації України визначається система економічної безпеки (далі СЕБ) як комплекс організаційно-управлінських, режимних, технічних, профілактичних та пропагандистських заходів, спрямованих на якісну реалізацію захисту інтересів суб'єктів господарювання від зовнішніх і внутрішніх загроз [24]. Таке визначення підкреслює необхідність створення функціонально різнопланового комплексу заходів, який би охоплював усі стратегічно важливі сфери діяльності суб'єкта господарювання. При цьому автори вважають, що:

– кожна окрема складова СЕБ потребує розробки специфічного комплексу методів убезпечення об'єктів охорони від ризику заподіяння шкоди, сукупність яких повинна являти собою її цілісну інтегральну структуру. Такі комплекси методів повинні бути узгоджені між собою та з цілями економічної безпеки загалом;

– врахування впливу важкопрогнозованої мінливості та непередбачуваності середовища передбачається за рахунок розробки багатоваріантного сценарію реалізації політики економічної безпеки.

Комплексне врахування впливу зовнішнього та внутрішнього середовища, ефективне управління ресурсами, ініціювання та підтримка інноваційних процесів, перехід на якісно новий етап функціонування дає можливість забезпечити існування, цілісність, незалежність і стійкий розвиток суб'єкта господарювання.

Підводячи підсумки, слід відзначити, що у статті розкрито сутність політики економічної безпеки та системи забезпечення економічної безпеки, подальший розвиток аналізу категоріального базису системи економічної безпеки, підприємства, що дає підстави для формування рекомендацій з підвищення соціально-економічного розвитку підприємств на основі запровадження системи економічної безпеки.

1. Козаченко Г.В., Пономарев В.П., Ляшенко О.М. Экономическая безопасность предприятия: сущность и механизм обеспечения: Монография. – К.: Либра, 2003. – 280 с.;
2. Кузнецова О. Б. Оценка информационных рисков в обеспечении экономической безопасности предприятия // Труды Института системного анализа Российской академии наук. – 2008. – Т.31. – С. 77–98;
3. Васильев С. Новые подходы к понятию безопасности / С. Васильев. // Обозреватель. 1999. – №3. – С. 41 – 43;
4. Закон Российской Федерации «О безопасности» (N 2446-1 от 5 марта 1992) // Ведомости Съезда народных депутатов РФ и Верховного Совета РФ. – 1992. – №15. – С. 769;
5. Гордієнко С.Г. Сутність та зміст поняття «державна безпека» // Стратегічна панорама. – 2003. – №2. – С. 115;
6. ГОСТ 2293-99. Охрана праці. Терміни та визначення основних понять [Електронний ресурс] // Vudinfo. – 2011. – <http://3umf.com/doc/375>;
7. Мазур И.И. и др. Корпоративный менеджмент. Справочник для профессионалов. – М.: Высш. Шк., 2003. – 1077 с.;
8. Ожегов С.И., Шведова Н.Ю. Толковый словарь русского языка. – М.: ИТИ Технологии, 2006. – 843 с.;
9. Бородин И.А. Основы психологии корпоративной безопасности. – М.: Высшая школа психологии, 2004. – 160 с.;
10. Куркин Н.В. Управление экономической безопасностью развития предприятия: Монография. – Д.: АРТ-ПРЕСС, 2004. – 452 с.;
11. Даль В.И. Толковый словарь русского языка. Современная версия. – М.: ЗАО Изд-во ЭКСМО-Пресс, 2000. – 736 с.;
12. Тамбовцев В. Л. Экономическая безопасность хозяйственных систем: Структура проблемы // Вести, моек. ун-та. Сер. 6. Экономика. – 1995. – №3. – С. 3;
13. Сенчагов В.К. Проблемы финансовой и денежно-кредитной политики с позиций стратегии экономической безопасности // Деньги и кредит. – 1996. – № 9. – С. 16–17;
14. За-

платинский В. М. Терминология науки о безопасности. // Zbornik prispevkov z medzinarodnej vedeckej konferencie «Bezpečnostna veda a bezpečnostne vzdelanie». – Liptovský Mikuláš: AOS v Liptovskom Mikuláši, 2006, (CD nosič) ISBN 80-8040-302-3; 15. Шнипко О.С. Экономическая безопасность иерархических багаторівневих систем: регіональний аспект. – К.: Генеза, 2006. – 288 с.; 16. Провоторов В.Д. Понятие о чрезвычайной ситуации и безопасности личности [Электронный ресурс] // Компания открытых систем. – 2011. – <http://sir35.ru/Safety/Chs.htm>; 17. Dictionary of Military and Associated Terms. US Department of Defense. JOINT CHIEFS OF STAFF WASHINGTON DC, 2005. – 746 p.; 18. Фатхутдинов Р.А. Стратегический маркетинг: Учебник. – М.: ЗАО «Бизнес-школа «Интел-Синтез», 2000. – 640 с.; 19. Еремин А.Л. «Ноогенез и теория интеллекта» – Краснодар: СовКуб, 2005. – 356 с.; 20. Королев М.И. Использование стоимостного подхода для количественной оценки эффективности системы экономической безопасности / М.И. Королев // Бизнес и безопасность. – 2010. – № 1. – С. 22–23.; 21. Конституція України. Прийнята на 5 сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 року. К., 1997. – с. 78.; 22. Концепція економічної безпеки України. – К.: Логос, 1999. – 56 с. 23. Наказ Міністерства економіки України «Про затвердження Методики розрахунку рівня економічної безпеки України» від 02.03.2007 року № 60 // Правові системи НАУ. – <http://zakon.nau.ua/doc/?code=v0060665-07> 24. Постанова Ради центральної спілки споживчих товариств України VI збори XIX скликання: «Про Концепцію економічної безпеки споживчої кооперації України» від 12.11.2008. – <http://zakon.nau.ua/doc/?code=n0007626-08>